

NOTES SOBRE EL VALOR DE LA TOPONÍMIA EN EL POEMA CANIGÓ, DE JACINT VERDAGUER

Joan TORT i DONADA

1. Introducció

En la present comunicació ens proposem d'analitzar el poema *Canigó* des de la perspectiva d'un aspecte concret: el valor de la seva toponímia.

D'entrada, hem d'assenyalar que no hem pretès de fer cap inventari exhaustiu dels topònims del poema, tasca que ja ha estat duta a terme per altres autors¹. Tan sols ens hem limitat a assenyalar unes possibles línies d'anàlisi dels diferents nivells en què s'insereix la toponímia en aquesta obra, tot il·lustrant les nostres consideracions amb alguns exemples que hem cregut representatius. Val a dir, per altra banda, que es tracta d'una temàtica prou complexa i que ofereix un camp autònom d'investigació, atesa la diversitat de registres en què s'hi presenten els noms de lloc. Només cal veure, per començar, que el nom que encapçala i que universalitza l'obra és, precisament un topònim. Sens dubte, el topònim més significatiu.

2. Algunes dades sobre el contingut geogràfic del 'Canigó'

Torrent i Fàbregues, un dels estudiosos de la vida i l'obra de l'autor que ens ocupa, ha qualificat *Canigó* com «*el poema geogràfic de la Catalunya pirinenca*»². Per la seva part, Josep M. de Casacuberta —que és tingut com per un dels grans erudits sobre tot el que fa referència a Verdaguier— ens remarca que, amb motiu de la publicació de *Canigó*, hom parlà de Verdaguier com a «poeta-geògraf» i que «*hom veié en la nova producció, ensems que un reexit poema èpic, un llibre apte per a estimular l'afició a l'excursionisme i desvetllar l'interès pel nostre Pirineu*»³.

Les consideracions anteriors poden servir per a situar-nos la figura de Verdaguier en el context del naixent moviment excursionista, aspecte que s'ha de tenir present amb caràcter prioritari a

(*) Per a dur a terme el present treball ens hem basat en l'edició de *Canigó* corresponent al nº 52 de la col·lecció de «Les millors obres de la literatura catalana» (edicions 62, Barcelona 1980), amb pròleg de Carme Arnau.

(1) Recentment, David Griñó ha publicat un *Inventari de noms de lloc en el Canigó de Verdaguier* (dins *Verdaguier a la Pica d'Estats Centenari 1883-1983*), Barcelona 1985.

(2) Joan Torrent i Fàbregas. *Jacint Verdaguier*. Barcelona (Barcino) 1977, pàg. 58.

(3) Josep M. de Casacuberta. *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguier a les contrades pirinenques*. Barcelona (Barcino) 1953, pàg. 95.

l'hora d'estudiar la seva vida i la seva obra. De fet, a la seva tasca en aquest camp li devem el que Josep Iglésies ha anomenat «*descoberta i presa de possessió excursionista del Pirineu*»⁴ i que, resumidament, consistí en una sèrie de campanyes d'estiu a les altes valls pirinenques —aleshores gairebé inèdites— amb la finalitat de documentar-se per a la redacció de *Canigó*. Només des d'aquesta perspectiva pot entendre's el paper protagonista que té el Pirineu en el decurs dels diferents capítols del poema i que trobem sintetitzat en un text de Joan Llopis: «*Sembla evident que el tema central del poema verdaguerià no és la història de Catalunya sinó, més pròpiament, la seva geografia, que el geni insuperable de Verdaguer aconsegueix de transfigurar i de presentar amb trets personalitzadors. Verdaguer canta el Pirineu i els seus paisatges (...) amb una precisió de coneixements geogràfics veritablement sorprenent*»⁵.

Ara bé, el contingut geogràfic del *Canigó* no s'acaba en l'argument, o en allò que podríem anomenar la *personalització de la muntanya*. Hi ha d'altres aspectes —que no podem entrar a tractar en profunditat— però que ens sembla necessari de ressenyar: la força de les suggestions paisatgístiques, la riquesa del lèxic —en particular, el lèxic geogràfic—, la toponímia. A aquest darrer aspecte dedicarem l'atenció en el següent epígraf.

3. La toponímia com a referent del món real

El singular paper protagonista que pren la toponímia tot al llarg de *Canigó* es pot valorar millor si es té present la constant interrelació entre *natura abstracta* i *natura humanitzada* que es planteja en tota l'obra, per bé que sovint de manera implícita. El procés d'humanització de la natura —és a dir, de la muntanya— es produeix específicament mitjançant els topònims. En aquest sentit s'ha de tenir present que Verdaguer té un gran domini de la llengua, però també, a més a més, un gran domini de la geografia, o sigui dels llocs als quals fa referència la seva obra. Com ha assenyalat Joaquim Molas, «*Verdaguer, gràcies a la seva prodigiosa capacitat d'observació i de relació analògica, sotmeté la naturalesa a un intens procés de mitificació*»⁶.

Del que hem assenyalat es desprèn que una lectura del poema que pretengui tenir un caràcter globalitzador requereix una certa complicitat amb l'autor: és a dir, que la comprensió completa d'alguns passatges de l'obra demana una prèvia familiaritat del lector amb els indrets a què fa referència el poema.

Deixem aquí el tema de la interrelació entre món abstracte i món real que hem plantejat, i pasarem a examinar pròpiament la qüestió del diferent valor amb què apareix la toponímia el llarg de l'obra. Sobre aquest particular, Josep Iglésies ens diu el següent: «*De tant en tant, Verdaguer es complau a centrar la seva poesia en la utilització del simple topònim, talment com si confiés que l'estricta nom del lloc ho expressés tot per ell mateix, sense necessitat d'additament de cap mena*»⁷.

Els exemples que podríem citar d'aquest ús dels topònims «en sentit ple» són diversos:

«*Noufonts, Carlit i Canigó i Meranges
són ses quatre ciclòpiques torrelles
i són eixos turons ses sentinelles
on encara les àliges fan niu.*»

(4) Josep Iglésies, *Presència de l'excursionisme dins la cultura catalana* dins *L'excursionisme a Catalunya 1876-1975*. Barcelona (Fundació Carulla-Font i Ed. Barcino) 1975, pàg. 26.

(5) Joan Llopis, *Una visió també alliberadora*, dins «AVUI» del 19.12.86 («Especial Canigó»), pàg. 29.

(6) Joaquim Molas, *El poema més personal i representatiu*, dins «AVUI» del 19.12.86 («Especial Canigó»), pàg. 20.

(7) Josep Iglésies, *L'excursionisme i Jacint Verdaguer* dins *Verdaguer a la Pica d'Estats...* (op. cit.), pàg. 54.

«De cim en cim va de *Rubió* a

Pentina.

i, sota *Bresca* en *Collegats*, li ensenya
la rica *Argenteria* que en la penya
parà algun geni amb enciseres mans.»

«Volant als cingles de *Monsèn*, li ensenya
les cascades bellíssimes de *Gerri*,
i en *Cabdella*, en *Espot* i *Bisiberry*
constel·lacions d'estanys d'atzur i verd».

(Cant IV)

Altres vegades, la utilització dels topònims —o, més concretament, la seva posició dins del discurs— respon en bona part a les exigències formals o al ritme narratiu. Vegem-ho en alguns exemples:

«Lo Conte Tallafarro
segueix lo *Comalada*,
i vora les pedreres
passa el *Pont de la Verge*.

pel camí dret
que embranca amb *Tec*,
de marbre verd,
puja a *Cabrens*.»

(Cant V)

«En *Eixalada*
vora el camí de *Llivia* a *Prada*,
monjos ahir
tenien temple i monestir».

«Com fil de plata
que lliga al pla la serra ingrata
de *Puig Pedrós*,
lo riu la *Tet*, des de *Lanós*
a besar baixa les ruïnes
del monestir».

«Davant *Planés*
en l'ampla conca de *Barrés*
un llac hi havia».

(Cant IX)

Una importància específica adquireixen els topònims en aquells fragments o estrofes que tenen per missió definir sintèticament els accidents naturals o els espais geogràfics més rellevants:

a) *El Pirineu*

«Què són los *Pirineus*?; serpent deforme
que, eixint encara de la mar d'*Astúries*,
per a beure l'aigua a on se banya *Empúries*
atravessa pel mig un continent».

(Cant IV).

b) *La Maladeta*

«Veu' s-e-la aquí; mirau sa gegantina altura:
se queden *Vignemale* i *Ossau* a sa cintura,
Puig d'Alb i *la Forcada* li arriben a genoll
al peu d'aquest olímpic avet de la muntanya,
són salzes les *Alberes*, *Carlit* és una canya,
lo *Canigó* un reboll».

(Cant IV)

c) *El Rosselló*

«Té a esquerra les cendroses, vitíferes *Corberes*
que al *Pirineu*, com branques, se pugen a empeltar,
a dreta les florides, granítiques *Alberes*;
lo *Rosselló* és un arc de dues cordilleres
que té per corda el mar.

És una immesa lira que en eixa platja estesa
vessanta d'harmonies deixà algun déu marí,
lo *Canigó* és lo pom, les cordes que el cerç besa
són los tres rius que ronquen lliscant per la devesa,
lo *Tec*, la *Tet*, l'*Aglí*».

(Cant VI)

En els exemples citats fins ara hem tingut ocasió de comprovar que els topònims emprats per l'autor són, en un sentit qualitatiu, força diversificats. Tant hi trobem noms referents a gran espais geogràfics com una àmplia representació del que hom anomena microtopònims. Segons l'escala narrativa utilitzada hi ha predomini d'uns o d'altres. La diversificació esmentada també afecta l'àmbit de procedència dels noms. En aquest sentit, Verdaguer, lluny de cenyir-se específicament a un marc estricte, com podria ser el de l'escenari geogràfic on es desenvolupa la llegenda, adopta una perspectiva transfronterera —fins i tot impròpia per a l'època— que diu molt a favor del caràcter universalitzant de l'obra. És en aquesta perspectiva que pren un especial valor que parli del Dhawalgiri, del Montblanc, del Moncayo o del Picos d'Europa amb la mateixa naturalitat que de les muntanyes i les valls properes al Canigó.

Finalment, voldríem deixar constància d'alguns altres aspectes relacionats amb la toponímia del poema que ens ocupa, als quals, per raó de les limitacions del present estudi, no podem entrar a considerar a fons. D'entrada, assenyalar el fet que pràcticament la totalitat dels topònims citats a *Canigó* són actualment localitzables sobre el terreny; és a dir, que formen part de la toponímia viva. Les úniques excepcions tal vegada siguin alguns noms de caràcter protohistòric o mitològic relacinats amb el rerafons argumental. En segon lloc, remarcar que la representació de tota aquesta toponímia viva damunt el mapa ens permetria visualitzar el grau d'intensitat amb què l'autor tracta els diferents àmbits geogràfics de la narració. Tot i que no hem dut a terme aquest exercici nom per nom, hem arribat a concloure, de la lectura de l'obra, que la intensitat de tractament és aproximadament la següent (de més a menys):

- Àmbit del Canigó (Conflent i, secundàriament, Rosselló).
- Pirineu en general (i, en particular, el català).
- Catalunya.
- Altres àmbits (Península Ibèrica, Occitània, Alps, etc.).

També ens hem de fer ressó, per acabar, del fet que moltes de les notes que complementen cadascun dels Cants —o capítols— del poema fan referència a puntualitzacions o aclariments del significat de determinats topònims. Es tracta, certament, d'un recurs ben poc usual en el context d'un poema però que, en el present cas, contribueix a reforçar la impressió de versemblança que es desprèn de la narració i que ja hem tingut ocasió d'assenyalar.

4. Algunes conclusions

Una breu recapitulació sobre els diferents aspectes de *Canigó* que hem anat remarcant en els apartats precedents ens porta a subratllar tres punts en particular:

a) La riquesa del lèxic geogràfic, i, particularment, la riquesa de la toponímia, és un dels valors més indiscutibles del poema i constitueix, per si mateixa, un camp d'estudi autònom i atraient: *Canigó*, al nostre entendre, és una obra paradigmàtica per a l'estudi de la interrelació literatura/toponímia.

b) La versemblança, precisió i exactitud en la utilització dels noms de lloc en aquesta obra són el reflex directe d'un gran elevat de coneixement geogràfic del Pirineu, coneixement que, d'altre banda, fou viscut pel mateix autor. Com a conseqüència d'això, una lectura «plena» de l'obra requereix una certa complicitat per part del lector. Segurament aquest fet explica l'èxit de *Canigó* entre els excursionistes, des del moment mateix de la seva aparició (1886).

c) La diversitat en la procedència dels topònims i el fet de referir-se a àmbits geogràfics força diferents, a part de donar una dimensió universalitzant a l'obra ens parlen d'un autor inquiet i innovador, que va aportar, en el context de l'escàs coneixement geogràfic del propi medi d'aquella època, l'exemple d'una veritable actitud de descoberta i recerca.